

Եզրակացություն

Ամուլսարի ոսկեբեր քվարցիտների հանքավայրի շահագործման ծրագրի վերաբերյալ

ՀՀ Վարչապետի 20.07.2018թ. N 986-Ա որոշմամբ ստեղծված՝ Հայաստանի Հանրապետությունում միջազգային չափանիշներին համապատասխանող՝ հաշվետու հանքարդյունաբերության քաղաքականության ներդրմանն ու իրականացմանն աջակցող աշխատանքային խմբի կազմում ուսումնասիրվել են Ամուլսարի ոսկեբեր քվարցիտների հանքավայրի վերաբերյալ, «Գեոթիմ» ՓԲԸ-ի, այժմ «Լիդիան Արմենիա» ՓԲԸ-ի (հետագայում՝ Ընկերություն) կողմից բնապահպանական փորձաքննությանը ներկայացված փաստաթղթերը:

Կարծիքը հիմնված է աշխատանքային խմբի աշխատանքների ընթացքում տրամադրված ՇՄԱԳ-ի և ԲՍԱԳ-ի, ինչպես նաև Ամուլսար ծրագրի կայքում առկա փաստաթղթերի՝ մասնավորապես մոնիթորինգի տվյալների վրա:

Առողջության վրա ազդեցության գահատումը սովորաբար հիմնվում է մյուս բոլոր ոլորտների առկա տվյալների վրա՝ գնահատելով նախատեսվող գործունեության արդյունքում ակնկալվող փոփոխությունների հնարավոր ազդեցությունը հարնության առողջության վրա:

Հարկ է նշել, որ ուսումնասիրված փաստաթղթերում Լիդիան ընկերության կողմից իրականացվել է առողջության տարբեր ոլորտների վրա իրենց գործունեության հնարավոր ազդեցությունը, սակայն այս խմբի հարցերի շրջանակներում մենք փորձել ենք ուսումնասիրել զուտ շրջակա միջավայրի գործոնների՝ մթնոլորտային օդի, ջրի, հողի և այլն փոփոխություններով պայմանավորված առողջության վրա հնարավոր ազդեցությունը:

Մթնոլորտային օդ. Ներկայացված փաստաթղթերի համաձայն, հանքավայրի շինարարության և հետագա օգտագործման ընթացքում կանխատեսվում են փոշու և այլ նյութերի արտանետումներ, ներառյալ պայթեցումները: Միաժամանակ նախատեսվում են մի շարք միջոցառումներ՝ փոշին նվազեցնելու համար, ինչպես նաև օդի որակի հետագա մոնիթորինգ: Ելակետային տվյալների համաձայն, ծրագրի սկզբին բնակավայրերի օդի որակը բավական մաքուր էր, աղտոտիչների քանակները՝ նվազագույն: Ըստ ներկայացված հաշվարկի, դրանք էականորեն չեն ազդելու մոտակա բնակավայրերի օդի որակի վրա (ՇՄԱԳ. 2.2, 5.2 կետեր): Հարկ է նշել, որ պետական մոնիթորինգ այդ տարածքներում չի իրականացվում, ուստի միակ հասանելի տվյալները Լիդիան ընկերության կողմից իրականացվող մոնիթորինգի արդյունքներն են, որոնք ներկայացված են ընկերության կայքում (<https://www.lydianarmenia.am/index.php?m=pages&lang=arm&p=116>): Ըստ այդ հաշվետվությունների, 2017թ 3-րդ եռամսյակի համար տվյալները փաստում են փոշու «Ծրագրի չափանիշներին չհամապատասխանող իրավիճակ ԿՏՀ-ի տեղամասում և դրա շուրջ: Դրանք հաստատում են վիզուալ դիտարկումները և համայնքներից ստացված մի շարք բողոքները. չոր, քամոտ եղանակային պայմաններում զգալի քանակությամբ փոշի է առաջանում ԿՏՀ-ից/շինարարական ճամբարի աշխատանքային տարածքներից՝ անհարմարություններ պատճառելով ինչպես տեղամասում, այդպես էլ դրանից դուրս:», միաժամանակ փոշու առավել մանր մասնիկների՝ «PM₁₀ (պինդ մասնիկների) ցուցանիշները պարբերաբար գերազանցել են սահմանված չափորոշիչները: Նախնական մոնիթորինգի կայանում (ՆՄԿ) և հանքի շինարարության ճամբարում:»: Առաջինը կարող է ազդեցություն ունենալ և համայնքների, և աշխատողների առողջության վրա, բայց երկրորդը՝ միայն աշխատողների: Օդի այլ ցուցանիշներ՝ NO₂ և SO₂ - համապատասխանում են հաշվարկային ցուցանիշներին: Այս պատկերը փոփոխական է՝ 2018թ 1-րդ եռամսյակի հաշվետվության մեջ նշվում է շատ ավելի բարվոք իրավիճակ: Գերազանցումները գրանցվել են ավելի շատ հանքավայրի տարածքում, քան թե համայնքներում, վերջիններում գրանցվելով միայն ուժեղ քամիների ժամանակ:

Ամփոփելով, կարելի է եզրահանգել, որ փաստացի տվյալները որոշ դեպքերում տարբերվում են հաշվարկային ցուցանիշներից, ինչն ինքսուինքյան առողջության համար դրոշակի դիսկ է առաջացնում: Փաստացի արտանետումները պայմանավորված են առավելապես շինարարական աշխատանքներով, հաշվի առնելով, որ Ամուլսարի հանքավայրի արդյունահանումը և հիմնական շահագործումը դեռևս չի սկսվել: Այնուամենայնիվ, արտանետումների կազմը դժվար թե փոփոխությունների ենթարկվի, կարող է փոփոխվել դրանց քանակը: Ամեն դեպքում անհրաժեշտ է ուսումնասիրել արտանետումների, հատկապես փոշու, նվազեցման նախատեսված միջոցառումների կատարման ընթացքն և արդյունավետությունը, անհրաժեշտության դեպքում՝ վերանայել և լրամշակել դրանք:

Ջուր. Ըստ ուսումնասիրված (14 (Մակերևութային ջրերի անալիզների պատասխաններ), 16 (Surface water management plan Amulsar project), 18 (Groundwater modeling study)), նյութերի, ջրերի վրա հնարավոր ազդեցությունը նվազեցնելու և ջրային ռեսուրսները կառավարելու բազմաթիվ և լայնամասշտաբ միջոցառումներ են նախատեսվում, ներառյալ մանրակրկիտ մոնիթորինգը: Սա իրարամերժ փորձագիտական կարծիքներ առաջացնող հարց է, որի հիմնական խնդիրը նաև թթվային դրենաժի հարցն է: Ըստ ծրագրի, նախատեսված գործողությունները լիարժեք իրականացնելու պարագայում կբերեն բնապահպանական խնդիրների չեզոքացմանը, և Ջերմուկի հանքային ջրերի վրա Ամուլսարից ազդեցությունը պետք է որ չլինի: Սակայն Ամուլսարի տարածքում երկարաժամկետ աշխատանքների ընթացքում ջրերի (ինչպես մակերևութային, այնպես էլ ստորերկրյա) հավասարակշռությունը խախտվելու պայմաններում այդ ազդեցությունը ամբողջությամբ բացառել չի կարելի: Միաժամանակ, ըստ ընկերության մոնիթորինգի արդյունքների, «չնայած որոշ անալիզներ գերազանցում են Ծրագրի համար սահմանված չափորոշիչները, այնուամենայնիվ արդյունքները համապատասխանում են նախորդ տվյալներին և արտացոլում են բնական «ելակետային» պայմանները:», ինչը կարող է պայմանավորված լինել նաև այն փաստով, որ ընկերությունը դեռ չի սկսել իրական արդյունահանումը: Ամփոփելով,

ստիպված ենք նշել, որ ուսումնասիրված նյութեր և աղտոտման հնարավորության և տարբեր ջրային ռեսուրսների աղտոտման հնարավորության դեմ և կողմ կարծիքները ազդեցության վերաբերյալ կողմնորոշվելու հնարավորություն չեն ընձեռում:

Հող. Ըստ նախագծի տարածքի հողը հարուստ է տարատեսակ քիմիական նյութերով, որոնք հանքի արդյունահանման ընթացքում կարող են ավելի տարածվել շրջապատում: Ըստ ընկերության մոնիթորինգի տվյալների, ԿՏՀ-ի որոշ նմուշների հետազոտությունը պարզվել է, որ մետաղների որոշ ելակետային կոնցենտրացիաներ արդեն իսկ գերազանցում են Ծրագրով սահմանված չափորոշիչները: Քանի որ հողի աղտոտումը առողջության վրա կարող է ազդել միջնորդավորված՝ օդի կամ սննդի միջոցով, ապա այն հիմնականում գնահատվում է ուղղակիորեն ազդող մթնոլորտային օդի ազդեցության շրջանակներում:

Շրջակա միջավայրի աղտոտվածությունը նպաստում է որոշ ոչ վարակիչ հիվանդությունների տարածմանը: Մեր կողմից ուսումնասիրվել է աղդակիր համայնքների՝ Ջերմուկ, Կեչուտ, Սարավան, Գորայք և Գնդևազ համայնքների բնակչության տարբեր տարիքային խմբերի հիվանդացությունը: Ուսումնասիրվել է հիմնական աղտոտող գործոնների ազդեցության հետ հնարավոր կապ ունեցող հիվանդությունների հիվանդացության առկա իրավիճակը, ինչպես նաև հիվանդացության հարաբերական ցուցանիշների (ըստ 1.000 բնակչի) դինամիկան 2010-2017 թթ-րին՝ ըստ համայնքների և ըստ տարբեր հիվանդությունների: Դրանք ընտրվել են ըստ աղտոտող հիմնական գործոնների հնարավոր ազդեցության՝ հիմք ընդունելով «Շրջակա միջավայրը աղտոտող քիմիական նյութերի բնակչության առողջության վրա ազդեցության ռիսկի գնահատման Ռ- 2.1.10.1920-04 ձեռնարկը» (Human Health Risk Assessment from Environmental Chemicals), և ներկայացված են աղյուսակում.

Հիվանդություններ
Արյան և արյունաստեղծ օրգանների հիվանդություններ

Իմուն մեխանիզմի խանգարումներ
Ներզատական համակարգի հիվանդություններ
Նյարդային համակարգի հիվանդություններ
Արյան շրջանառության համակարգի հիվանդություններ՝
Գերճնշումային հիվանդություններ
Սրտի իշեմիկ հիվանդություններ
Ուղեղանոթային հիվանդություններ
Շնչառական համակարգի հիվանդություններ՝
Ստորին շնչուղիների քրոնիկ հիվանդություններ
Աղետամոքսային համակարգի հիվանդություններ՝
Լյարդի հիվանդություններ
Շարակցական հյուսվածքի համակարգային խանգարումներ
Երիկամների հիվանդություններ
Վերարտադրողական համակարգի հիվանդություններ

Վերլուծության արդյունքում որևէ օրինաչափություն չի բացահայտվել: Եթե մի շարք համայնքներում գրանցվել է որոշ հիվանդացության ցուցանիշների աճ, ապա կողքի համայնքում ցուցանիշները նվազել են: Օրինակ. եթե Գնդևազում և Կեչուտում նյարդային համակարգի հիվանդություններով հիվանդացությունը մեծահասակների շրջանում 2010-2017 թթ աճել է 2.7-2.9 անգամ, ապա նույն ժամանակատվածում Սարավանում և Ջերմուկում 1.7-1.9 անգամ նվազել է: Եվ հակառակը՝ եթե Ջերմուկում և Սարավանում ստորին շնչուղիների քրոնիկ հիվանդություններով հիվանդացությունը աճել է 1.5-2.1 անգամ, ապա Կեչուտում նվազել է 1.1 անգամ:

Օրինաչափությունների բացակայություն է նկատվում նաև տարբեր տարիքային խմբերում: Օրինակ, Կեչուտում նյարդային հիվանդություններով հիվանդացությունը մեծահասակների շրջանում աճել է 2.7 անգամ, սակայն մինչև 18

տարեկանների շրջանում՝ հակառակը՝ նվազել է 2.8 անգամ: Եվ հակառակը, եթե Գորայքում մեծահասակների շրջանում ստորին շնչուղիների քրոնիկ հիվանդություններով հիվանդացությունը նվազել է 2.4 անգամ, ապա երեխաների շրջանում այն 2 անգամ աճել է:

Տվյալները ըստ հնարավոր աղտոտիչի վերլուծելու արդյունքում նույնպես օրինաչափությունների չեն բացահայտվել: Օրինակ, մկնդեղի հետ հնարավոր կապ ունեցող հիվանդությունների ցուցանիշների վատթարացումը դիտվում է ոչ բոլոր համայնքներում, իսկ նույն համայնքի համար՝ ոչ բոլոր հիվանդությունների դեպքում և տարբեր միտում ունի նույնիսկ տարբեր տարիքային խմբերում: Մասնավորապես նյարդային հիվանդություններով հիվանդացությունը Գնդևազում և Կեչուտում աճել է, իսկ Սարավանում և Ջերմուկում նվազել: Միևնույն Ջերմուկ համայնքում նյարդային համակարգի հիվանդությունները նվազելուն զուգահեռ աճել է արյան շրջանառություն համակարգի և աղեստամոքսային համակարգի հիվանդություններով հիվանդացությունը: Միաժամանակ այդ համայնքում աղեստամոքսային համակարգի հիվանդություններով հիվանդացությունը աճել է միայն մեծահասակների շրջանում, իսկ երեխաների շրջանում՝ հակառակը՝ նվազել է:

Այսպիսով, ազդակիր համայնքների հիվանդացության ուսումնասիրության արդյունքում որևէ մեկ ընդհանուր միտում կամ օրինաչափություն դեռևս չի հայտնաբերվել:

Հարկ է նշել, որ քիմիական նյութերով, այդ թվում ծանր մետաղներով, պայմանավորված հիվանդությունների զարգացման համար անհրաժեշտ է երկարաժամկետ (երբեմն մինչև մի քանի տասնյակ տարի) էքսպոզիցիա (ազդեցություն):

Այնուամենայնիվ, կատարված ուսումնասիրության արդյունքները կարող են ծառայել որպես ելակետային տվյալներ՝ հետագա մոնիթորինգի և ազդեցության գնահատման համար, հաշվի առնելով, որ Ամուլսարի հանքավայրի արդյունահանումը և հիմնական շահագործումը դեռևս չի սկսվել:

Շրջակա միջավայրի և այլ գործոնների մարդու առողջության վրա բացասական ազդեցության պատճառահետևանքային կապը հաստատելու համար անհրաժեշտ է իրականացնել երկարատև և խորացված համաճարակաբանական հետազոտություններ՝ զուգորդելով լաբորատոր հետազոտությունների հետ:

Չնայած վերլուծության արդյունքներին և պատճառահետևանքային կապերի ապացուցողական բացահայտմանը խանգարող հանգամանքներին, այնուամենայնիվ անհրաժեշտ է նշել, որ ցանկացած հանք կարող է ունենալ բացասական ազդեցություն բնակչության առողջության վրա, ուստի դրա նվազեցման համար անհրաժեշտ է պարտադիր ուշադրություն դարձնել շրջակա միջավայրի աղտոտումը կանխարգելող միջոցառումների պլանավորմանն ու իրականացմանը, ինչպես նաև հանքավայրի շահագործման և բնապահպանական նորմերի կիրառման խիստ վերահսկողություն սահմանել, իսկ հետազոտությունները պետք է կրեն մոնիտորինգային և շարունակական բնույթ:

Առողջապահության նախարարության
«Հիվանդությունների վերահսկման և
կանխարգելման ազգային կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի
գլխավոր տնօրենի տեղակալ

Ն. Բակունց

Նույն ՊՈԱԿ-ի ոչ վարակիչ հիվանդությունների
և ներհիվանդանոցային վարակների
համաճարակաբանության բաժնի պետ

Ռ. Աբովյան

Նույն ՊՈԱԿ-ի շրջակա միջավայրի
հիգիենայի բաժնի պետ

Ռ. Գրիգորյան